

Usporedni tekstovi latinskog izvornika i hrvatskog prepjeva (20–51) popraćeni su opširnim bilješkama koje u slučaju izvornika upućuju čitatelja na priređivačke zahvate, odnosno u slučaju prepjeva pružaju dodatan povijesni kontekst spomenutih – stvarnih i mitoloških – osoba te događaja. Preslika rukopisa (53–71) kvalitetna je i otisnuta u boji, što zainteresiranom latinofonom čitateljstvu omogućuje da zaviri u Vitezovićev autograf. Većina je stranica, izuzev prve dvije i završne, odlično očuvana i vrlo čitka.

Možemo stoga zaključiti kako je prvo izdanje izvornika, ali i hrvatskog prepjeva, djela *Tužaljka Senja* Pavla Rittera Vitezovića vrijedan doprinos proučavanju hrvatske ranonovovjekovne latinske pismenosti. Međutim, ne smijemo previdjeti ni činjenicu da je riječ i o odličnom historiografskom izvoru. Kritike koje Vitezović upućuje krajiškim vlastima, progovarajući kroz usta djevice-ratnice *Segniae*, svjedoče o problemima običnih krajiških vojnika te izazovima s kojima su se civilne gradske vlasti suočavale tijekom razdoblja dvostruke, krajiške i civilne, uprave. Suprotstavljajući u svojoj *Tužaljci* tmurnoj sadašnjosti zlatnu ratničku povijest grada Senja, Vitezović se opasno približio granici dopuštene kritike. Međutim pažljivo biranim riječima uspio je problematičnima predstaviti isključivo krajiške vlasti, pritom stavljajući upravo habsburšku kuću, bana i staleže u položaj adresata koje moli za pomoć u ispravljanju nepravde.

Filip Šimunjak

Stanko Andrić, *Srijemska Mitrovica – Bazilijanski i benediktinski samostan sv. Dimitrija*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod 2022., 172 str.

Treća u nizu knjiga Stanka Andrića iz serije *Monasticon Slavonicum, Sirmiense et Baraniense* pod nazivom *Srijemska Mitrovica – Bazilijanski i benediktinski samostan sv. Dimitrija* ove godine je ugledala svijetlo dana. Prethodile su joj dvije koje su, kao i ona, za temu imale pojedine benediktinske samostane na području savsko-dravsko-dunavskog međuriječja, a to su *Rudina – benediktinski samostan sv. Mihaela Arkanđela* te *Grabovo i bijela – benediktinski samostani svete Margarete*. Kao jedan od istaknutih hrvatskih povjesničara koji se bavi srednjovjekovnom poviješću, Andrić je već u svojim prethodnim radovima obradio temu samostana sv. Dimitrija, no ova knjiga je nadogradnja na postojeće i nudi neke nove spoznaje do kojih je autor došao daljnjim istraživanjima. Prvo je to sveobuhvatno djelo koje se bavi ovom temo, ali kako i sam autor ističe u Predgovoru, mjesta za danja istraživanja i interpretacije po ovom pitanju i nadalje ima. Monografija o kojoj govorimo sačinjena je od središnjeg dijela koji čini dvadeset i jedno poglavlje. Njemu prethode predgovor i uvod, a na začelju se nalaze prilozi, bibliografija, sažetak na engleskom jeziku, kazalo zemljopisnih imena te kazalo osobnih i obiteljskih imena. Središnji dio knjige podijeljen je u nekoliko cjelina koje možemo pratiti kao: političke prilike u Srijemu u ranom srednjem vijeku, legende o razvoju kulta sv. Dimitrija, prvi povijesni izvori o samostanu u Sirmiju, diplomatski izvori o istome, bula pape Honorija III., sporovi oko nadležnosti nad samostanom, period prodora Tatara, razvoj naselja i latinizacija samostana te osmanlijski period.

Odmah na samom početku, u *Predgovoru* (7–9), Andrić progovara o nekoliko posebnosti samostana sv. Dimitrija u odnosu na one koje je obradio u prethodne dvije knjige iz serije

Monasticon. Riječ je o načinu življenja redovnika u njemu te vršenju bogoslužja koje se odvijalo po istočnjačkim običajima te je stoga okarakterizirano kao "bizantsko" ili "grčko". Samostan je povijesno vezan za svetca čiji patrocinij je nosio, upravo iz razloga što je sv. Dimitrije živio i djelovao u Srijemskoj Mitrovici, a to se zrcali u imenu grada nastalog u njegovoj neposrednoj blizini. Osim toga ova samostanska zajednica imala je izrazito širok crkveni, politički pa tako i društveni utjecaj u periodu u kom je funkcionirala. Razmatranja o genezi imena grada autor podrobnije daje u *Uvodu* (11–13) kao i presjek literature koja se bavila utvrđivanjem položaja samostana te načinom na koji je došlo do shvaćanja o postojanju dva kompleksa, onog bazilijanskog i onog benediktinskog.

Pod naslovom *Istočna Crkva i Arpadovići* (13–14) Andrić okreće perspektivu gledanja na odnos pravoslavlja i ugarske vladajuće kuće u odnosu na dosadašnja tumačenja, naglašavajući kako je istočno kršćanstvo imalo važnu ulogu u prvoj fazi pokršćavanja Ugarske i to u njenim istočnim i južnim dijelovima, a sv. Stjepan, premda je odlučio državu formirati prema običajima zapadnog kršćanskog nauka nije mogao zatrti pravoslavni utjecaj čije je obrede slijedila i njegova majka. U narednim generacijama taj se odnos nije mijenjao sve do križarskog osvajanja Carigrada 1204. godine što je dovele do korjenitih promjena u državi u kojoj od tog prijelomnog događaja počinju propadati pravoslavni samostani. *Obnova Srijemske biskupije i crkva u Mačvanskoj Mitrovici* (14–19) donosi pregled političkih prilika nekoliko stoljeća prije obnove Sirmijske biskupije. U ovom dijelu teksta autor raspravlja o njenoj starosti, analizirajući što su nam po tom pitanju donijela dosadašnja istraživanja, bilo povijesna ili arheološka, pristupajući tako interdisciplinarno i sagledavajući problem iz šire perspektive. Situacija u kojoj se našao Srijem u 11. i 12. stoljeću po pitanju političkog i vjerskog utjecaja opisana je pod naslovom *Ugarski i bizantski Srijem u 11. i 12. stoljeću* (19–22).

Kult sv. Dimitrija snažno se razvio na prostoru Bizanta, točnije u Solunu, ali isto tako značajan je bio i na području Ugarskog kraljevstva. O njemu unutar istočnjačke crkve, s jedne strane i zapadne tradicije s druge, autor govori u sljedeća dva naslova *Kult sv. Dimitrija Solunskog i njegovi srijemski korijeni* (22–31) te *Ugarsko-hrvatski kult svetog Dimitrija* (31–39). Prvo pomno analizira dvije grčke svetčeve pasije i priče o njegovim čudesnima, naglašavajući atipičnost narativa, u kom svetac nije glavi lik, a kada se govori o njegovim čudima ona odražavaju suvremene događaje 7. stoljeća na Balkanu. S druge strane, Andrić prati razvoj kulta na zapadu te način na koji je došlo do spoznaje početkom 20. stoljeća da su sirmijski i solunski Dimitrije ustvari jedna povijena ličnost. On se nadalje fokusira na svetčevo podrijetlo i širenje njegova kulta i u sklopu zapadnog kršćanstva, ali i istočnjačkog. U drugom poglavlju razmatra se kult nastao na području Ugarsko-Hrvatskog kraljevstva koji je bio vrlo značajan u odnosu na ostatak svijeta pod utjecajem zapadnih vjerskih praksi. Referirajući se na mađarskog povjesničara Pétera Tótha, pokušava dokučiti u kom kontekstu su nastale ugarske legende o ovom svetcu te naknadno ističe mogućim kako je Margareta Arpadović, regentica i solunska kraljica odgovorna za stvaranje latinske verzije legende s nakanom povezivanja Panonije i Grčke.

U dijelu knjige pod naslovom *In principio erat falsum: listina palatina Radana (1057)* (39–42) Andrić raspravlja o vjerodostojnosti ovog dokumenta te donosi zaključak da je, ukoliko donosi istinitu priču, u drugoj polovici 11. stoljeća pravoslavni samostan u Srijemskoj Mitrovici bio pod patronatom palatina Radana, i uživao veliki ugled. Njega je djelomično temeljio na relikviji sv. Prokopija ukradenim iz Niša 1072. godine. U sljedećem poglavlju, *Dar kralja Salomona* (42–45) nastavlja se analiza legende o krađi rečene relikvije pohranjene u sirmijski samostan

pri čemu autor zaključuje kako su upravo on i crkva sv. Dimitrija imali važnu kohezijsku ulogu za nastanak i razvoj srednjovjekovnog grada. S druge strane već spomenuto darivanje Prokopijevih ostataka smatra potvrdom da se u 11. stoljeću na opisanom prostoru ustalila ugarska vlast. O sudbini samostana i političkom položaju Sirmija tijekom 12. stoljeća govori se pod naslovom *Samostan između Ugarske i Bizanta u 12. stoljeću* (45–47). To razdoblje bilo je očito turbulentan period zbog ugarsko-bizantskih ratova jer kroničar Fridrika Barbarsse 1189. opisuje grad kao ruševan u vrijeme kada kroz njega prolazi na putu prema Svetoj Zemlji.

Prvi diplomatski spomen samostana sv. Dimitrija pronalazimo u ispravi iz 1193. godine koju je dao sročiti kralj Bela IV. kao potvrdu darovnice njegove majke Eufrozine Ivanovcima u Stolnom Biogradu. U ispravi se spominje opat sv. Dimitrija i njegova zemlja. Mađarski povjesničari Györffy i Engel pokušali su ubicirati gdje se nalazi rečeni opatov posjed, dok Andrić pod naslovom *“Opat svetog Dimitrija” kao zemljoposjednik 1193.* (47–48) obje tvrdnje smatra malo vjerojatne zbog opisa reljefa u listini koji ne odgovara srijemskom krajobrazu. Konkretno podatke o ovom samostanu autor nalazi u registrima pape Inocenta III. S obzirom da je pismo pape poslano u sedam redovničkih zajednica, autor u poglavlju *Bilješke u registru pape Inocenta III.* (49–50) raspravlja o postojanju dva samostana istog titulara u Srijemskoj Mitrovici, onog bazilijanskog i benediktinskog.

Sljedeća tri poglavlja bave se bulom pape Honorija III. koja je, iz nekog razloga, istom samostanu dva puta upućena, a sadržaj joj se uglavnom podudara. Poslana je opatu Nikoli koji se nalazio na čelu samostana sv. Teodozija Cenobijarhe de Laberia/Laberria. Upravo taj pridjev koji opisuje mjesto gdje se nalazio samostan je autoru sporan i on u poglavlju *Bule pape Honorija III. za Svetog Teodozija Jeruzalemskog* (50–54) analizira gdje je mogao biti smješten. U sljedećem djelu pod nazivom *Posredno sačuvana darovnica Bele III.?* (54–59) Andrić se povodi za Györffyevom tvrdnjom da je unutar bule sačuvan tekst darovnice Bele III. koji je u fizičkom obliku izgubljen, ali se, eto, spasio kroz Honorijev tekst kojim je sv. Dimitrije darovan samostanu sv. Teodozija Cenobijarhe. Nadalje, u dijelu *Popis dobara samostana u Mitrovici?* (59–70) navedena je čak 29 posjeda do kojih je György Györffy došao, analizirajući spominjani dokument, a za koji smatra da je bio u vlasništvu samostana sv. Dimitrija, no Stanko Andrić se nije u potpunosti složio s njegovim konstatacijama.

Oko samostana sv. Dimitrija često su se vodili sporovi između crkvenih velikodostojnika. *Spor s opatijom u Panonhalmi* (70–73) dio je u kojem se govori o srijemskom samostanu tijekom prve polovice 13. stoljeća. Tada je došlo do razmjerica između samostana sv. Dimitrija i onog sv. Martina u Panonhalmi. O tome nam svjedoče dvije isprave; ona kralja Andrije II. iz 1228. i ona palatina Dijonizija Tomaja iz 1237. godine. Ove dvije opatije sporile su se oko imovine: ribnjaka, zemlje i trstika. Osim toga, samostan sv. Dimitrija spominje se i u ispravi bačkog kaptola iz 1247. godine. Naslovom *Između pečuškog biskupa i kaločkog nadbiskupa* (73–76) govori se ponovno o srazu oko imovine, odnosno granice, između dvije istaknute crkvene institucije zbog čega je pečuški biskup Bartol posegnuo za krivotvorenjem isprave palatina Radana iz 1057. godine kako tvrdi Györffy. On je to učinio da bi, pomaknuvši granicu u svoju nadležnost stavio samostan sv. Dimitrija. U spor je bila umiješana i kraljica Margareta čija se uloga u ovom činu analizira na kraju poglavlja.

U poglavlju *Prijedlog srijemskog biskupa* (76–80) Stanko Andrić govori o ispravi kojom je srijemski biskup predložio papi Inocentu IV. da svoje sjedište preseli ili u samostan sv. Grura ili u samostan sv. Dimitrija jer su njegovu rezidenciju u Banoštru razorili Tatari. Autor u dokumentima koji su nastali kasnije pronalazi dokaz da se to nije dogodilo. Nadalje ponovno

razmatra postojanje dva samostana pod patronijem sv. Dimitrija u Srijemskoj Mitrovici, a na kraju ovoga dijela se pita nisu li postojala dva bazilijanska samostana ili dva dijela istoga koji je papa Inocent IV. nazvao benediktinskim u namjeri da ih latinizira. U dijelu *Pod patronatom mačvanskog hercega* (80–88) Andrić se bavi, analizirajući ispravu pape Urbana IV. iz 1264. godine, teritorijalnim opsegom Mačve, govoreći tako o rečenom samostanu i naselju koje je bilo smješteno u njegovom susjedstvu.

Andrić se u dijelu pod nazivom *Gradska općina i crkve u njoj* (88–90) interdisciplinarno bavi razvojem naselja koje je nastalo uz samostan, oslanjajući se na arheološka istraživanja mitrovičkih crkava. Autor u poglavlju *Predaja benediktincima i gašenje samostana* (91–95) govori o latinizaciji samostana sv. Dimitrija za vrijeme vladavine ugarskog kralja Karla Roberta. On donosi podatke o ispravama u kojima se spominje mitrovički samostan i nagađa kako je funkcionirao u vrijeme osmanlijskih provala na područje Srijema.

Zaborav i oživiljavanje naslovne opatije (96–103) poglavlje ne tiče se više srednjovjekovne povijesti samostana već se bavi njegovom obnovom u osmanlijskom periodu. Autor poseže za analizom dokumenata koje su ostavili vizitatori tijekom obilaska ovoga prostora, kartografskim izvorima, arheološkim izvještajima pa čak i narodnom predajom kako bi došao do odgovora gdje se točno nalazio samostan. U posljednjem poglavlju, *Problem pečuškog popisa posjeda iz 1551.* (103–106) Andrić kritički propituje dokument iz 18. stoljeća ne bi li u njemu pronašao dokaze koji govore da je u 16. stoljeću opatija sv. Dimitrija pripadala pečuškoj biskupiji.

Prilozi (107–131) obiluju brojnim tematskim pregledima sadržaja i slikovnim materijalom. Kronološki strukturirani podatci obuhvaćaju imenik opata samostana, njegove zemljišne posjede i skup izravnih vijesti u povijesnim izvorima koje govore o njemu. Nadalje u ovom poglavlju možemo pronaći slike mozaika, reljefa, fresaka, koloriziranih prikaza na papiru sv. Dimitrija i minijatura nastalih na području na kojem je tijekom srednjeg vijeka bio razvije njegov kult. Tu su razne karte koje pokušavaju rekonstruirati situaciju i prikazati objekte na širem području Sirmija u srednjem vijeku, fotografije arheoloških nalazišta i tlocrti sakralnih građevina koje nose titular rečenog svetca.

Monografija Stanka Andrića, *Srijemska Mitrovica – Bazilijanski i benediktinski samostan sv. Dimitrija*, sveobuhvatno je djelo kojim autor donosi rezime dosadašnjih istraživanja na temu samostana, a obuhvaća znanstvene dosege domaće i strane, napose mađarske, historiografije, povijesti umjetnosti, arheologije. Autor kritičkom analizom i interpretacijom vjerskih tekstova, odnosno svetačkih legendi, diplomatskih i narativnih izvora stvara cjelinu koja objektivno daje konture razvoja samostana sv. Dimitrija od najranijeg razdoblja njegova mogućeg postojanja do habsburške uprave nad Srijemom u 18. stoljeću. Otvara nova pitanja i ukazuje na stvari na koje sadašnja znanost nema odgovor, a koje bi valjalo ubuduće istražiti, ostavljajući tako mjesto za daljnje širenje spoznaja i, svrstavajući svoju knjigu u bazičnu literaturu za bavljenje poviješću funkcioniranja crkvenih redova na području savsko-dravsko-dunavskog međuriječja, a sebe postavljajući kao glavni autoritet hrvatske historiografije za teme ovog i sličnih sadržaja.

Kristina Rupert